

ZALOŽENÍ A VÝROBNÍ PROGRAM MLÉKÁRNY NESTLÉ V HLINSKU V ČECHÁCH MEZI LETY 1939–1943¹

František Krejčí

1 Počátky působení firmy NESTLÉ na území nynější České republiky

Ačkoliv se již ve druhé polovině 19. století objevovaly na území rakouské monarchie snahy o vytvoření speciální dětské výživy v režii domácích mlékáren, lze konstatovat, že tyto pokusy nepřinesly znatelné výsledky. Úprava mléka, jako doplňkové výživy, se tehdy zakládala na přidávání různých příměsí, k nimž patřil například mléčný cukr, různé druhy bílkovin nebo smetana. Přesto se toto speciálně upravené mléko jevílo jako nevhodné pro kojence, a proto se k jejich dokrmování doporučovalo využívat čerstvého kravského mléka. Pro snadnější stravení se mléko pro kojence ředilo zpravidla čajem, nebo vodou.² Výraznější posun v zavádění speciální dětské výživy se proto objevil až s příchodem nového zahraničního výrobce pod dnes již celosvětově proslulou značkou NESTLÉ.

Jestliže chceme hledat počátky obchodních aktivit této v současné době největší nadnárodní společnosti na výrobu potravin na území nynější České republiky, je nutné se ponořit do doby sklonku 19. a 20. století. Dne 16. června 1890 bylo totiž registrováno obchodní označení této firmy pro obchodní trh tehdejšího Rakouska-Uherska. Samotné výrobky společnosti NESTLÉ, a to hlavně tzv. Nestlého dětská moučka,³ se začaly dovážet až o dva roky později.⁴ Tato výživa sloužila hlavně k příkrmování malých neduživých dětí, nebo se využívala jako vhodná náhrada samotného mateřského mléka, na něž byli

¹ Autor příspěvku je doktorantem Historického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové.

² Výrobou mléka pro děti se v druhé polovině 19. století zabývaly například První česká akciová parní mlékárna v Praze Nuslích, Freyova mlékárna ve Vysočanech nebo Radlická mlékárna. Srov. KUBÁSKOVÁ, Lucie: *Dětská mléčná výživa. Prameny a studie*, 48, Z historie zemědělství, Praha 2012, s. 56.

³ V originále „Nestlé's Kindermehl“.

⁴ Historie Nestlé v ČR a SR: *Výrobky Nestlé byly u nás prodávány před více než 120 lety. NESTLÉ CZ*. In: <https://www.nestle.cz/cz/o-nestle/historie-nestle-v-cr-a-sr#tab-cr> [cit. 11. 6. 2019].

někteří kojenci alergičtí.⁵ Na příkladu příběhu dcery MUDr. Jindřicha Hoffera, uvedeného v populární příručce pro ženy, se na počátku 20. století mohly čtenářky dozvědět o blahodárných účincích tohoto přípravku. Příběh malé Blanky jasně poukazoval na zjevné výhody využití dětské moučky jako sice umělé, ale také plnohodnotné náhradní výživy, již byla od 6. týdne po narození krmena.⁶ Toto svědectví zároveň sloužilo jako dobrá reklama pro v té době ojedinělý a účinný potravinový přípravek pro kojence a malé děti.

Obchodní zastoupení firmy ovšem nezprostředkovávalo prodej pouze již zmíněné dětské výživy, ale obchodovalo také s kondenzovaným mlékem a s výrobky z čokolády.⁷ Jelikož až do roku 1936 nefungoval na území nynější České republiky žádný pobočný závod společnosti NESTLÉ, musely se výrobky dovážet ze zahraničních továren. Z tohoto důvodu byl zřízen zásobovací sklad pro Čechy, Moravu a Slezsko, který sídlil původně v Praze, v Husově ul. 13.⁸ Zřízení přímého obchodního zastoupení firmy se uskutečnilo až po vyhlášení Československé republiky v roce 1918, což lze opodstatnit vhodnou polohou nově vzniklého státu v prostoru střední Evropy a faktem, že zdejší chov skotu dodával mléko kvalitativně stejné úrovně jako ve Švýcarsku. Toto byl i důvod, proč již na rozmezí let 1935/1936, v době postupně oživující ekonomiky, uvažovalo švýcarské zastoupení firmy o vybudování pobočného závodu v Československu.⁹ A proto již v roce 1936

⁵ V šedesátých letech 19. století byla úmrtnost kojenců na území Francie a Švýcarska poměrně vysoká. Zpravidla umíralo jedno dítě z pěti, aniž by se dožilo více než jednoho roku života. Srov. PEIFFNER, Albert: *Henri Nestlé (1814–1890): Vom Frankfurter Apothekegehilfen zum Schweizer Pionierunternehmer*. Zürich 1993, s. 113. Tento fakt přiměl lékařského příručího Henriho Nestlé k uskutečnění pokusu o vytvoření výživovacího prostředku pro snížení dětské úmrtnosti, což se mu povedlo v roce 1867, kdy po mnoha experimentech vytvořil ve Vevey návod na přípravu tzv. dětské moučky. Srov. HEER, Jean: *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966: ein Jahrhundert Nestlé*. Lausanne 1966, s. 39.

⁶ HERITES, František: *Zlatá kniha české ženy*. Praha 1908 (předsádka).

⁷ V roce 1904 se vedení NESTLÉ dohodlo s firmou Peter & Kohler, která se ve Švýcarsku orientovala na výrobu čokoládového zboží, na zprostředkování prodeje jejich výrobků na zahraničních trzích. Srov. FEITL, Josef – KRÁMSKÝ, Stanislav: *Sbíráme čokoládové obaly I*. Praha 1989, s. 65–67.

⁸ Výrobní sortiment společnosti NESTLÉ byl v éře První republiky značně rozsáhlý, o čemž svědčí soupis zboží na dodávkovém listu z roku 1935. Celkově se jednalo o 12 druhů výrobků především z kravského mléka a čokolády, například Nestléova dětská moučka, dietetické mléko „Milo“, sušené podmásli „Eledon“, kakao „Nescao“, zdravotní bonbony „Mintips“, bonbony „Sarotti“, kakao „Cailer“, čokoláda „Gala-Peter“, ementálský sýr v krabičkách „Nestlé & Gerber“. Srov. Muzeum Luže, Soukromá sbírka materiálů k dějinám mlékárenství Josefa Zelenky, *Nestlé – účet Fa. F. Šramhauser-lahůdkářství, Praha (4. září 1935)*.

⁹ Akciová společnost Nestlé, pro výrobu a prodej potravin v Praze byla oficiálně ustanovena 7. října 1935. Kromě obchodní a později i výrobní činnosti převážně dětské výživy a kondenzovaného mléka se předmět jejího podnikání zaměřoval také na koupi nebo získávání licencí,

byla zprovozněna v Moravském Krumlově první zahraniční továrna na výrobu dětské výživy pod značkou NESTLÉ. Tato továrna měla za úkol zásobovat celé tehdejší území Československa především dětskou výživou (tzn. Nestléovou dětskou moučkou), kondenzovaným a sušeným mlékem. Podnikatelské aktivity firmy byly ovšem narušeny na podzim roku 1938, kdy město Moravský Krumlov a tudíž i objekt továrny, případně do pohraničních oblastí, které byly začleněny do velkoněmecké říše.¹⁰ Motivaci ke zbudování vlastní továrny firmou NESTLÉ v Moravském Krumlově lze vnímat přinejmenším jako snahu stát se nezávislou na dovozu zboží ze zahraničí, které bylo zatíženo celními poplatky. Zároveň bylo vedení švýcarského zastoupení postaveno před nelehký úkol, který souvisel s obstaráváním surovin v tzv. Východní Marce (nynějším Rakousku), díky čemuž stouply výrobní náklady takovou měrou, že tento závod nebyl schopen zásobovat svými výrobky občany Druhé republiky a později Protektorátu Čechy a Morava za přijatelnou cenu.

2 Začátky mlékárenského průmyslu v Hlinsku v Čechách

Tyto okolnosti vedly ředitele moravskokrumlovské továrny Jacquese Moose k nelehkému úkolu, který spočíval ve vybrání vhodné oblasti na území tehdejší Druhé republiky pro zbudování nového závodu. Pro výstavbu v pořadí druhé továrny na zpracování mléka firmou NESTLÉ na území bývalého Československa a právě v okolí města Hlinska v Čechách hrálo několik faktorů. Na základě provedeného zjištění náleželo okolí města do tzv. neuzavřeného mléčného kraje, jenž se skládal z 39 menších a větších obcí a osad, převážně situovaných v jižní části nynějšího chrudimského okresu.¹¹ Pro potřeby dodávky mléka do továrny se jevily jako vhodné obce, které správně náležely do soudního okresu Hlinsko, soudního okresu Nasavrky, soudního okresu Skuteč, soudního okresu Chotěboř a soudního okresu Při-

které měly vztah k předmětu podnikání společnosti. Sídlo společnosti bylo původně na adrese Dlouhá ul. 30 a sestávalo se z ústředního vedení, prodejní kanceláře a skladu. Akciový kapitál společnosti byl vyčíslen na 1 mil. Kč. Srov. Státní oblastní archiv Praha (dále jen SOA Praha), fond Krajský soud obchodní (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII 170, Dopis Krajskému soudu obchodnímu (17. prosince 1935).

¹⁰ ČIŽMÁŘ, Zeno: *TATRA. Příběh hlinecké mlékárny*. Hlinsko v Čechách 2009, s. 2.

¹¹ Z obcí, které náležely do tohoto tzv. neuzavřeného mléčného kraje, patřily například Krouna, Holetín, Dědová, Svratka, Svratouch, Vojnův Městec, Krucemburk, Jeníkov, Čertovina, Trhová Kamenice, Včelákov nebo Ranná. Srov. Státní okresní archiv Chrudim (dále jen SOKA Chrudim), fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1724, inv. č. 17023, sign. VI/2/N/129, Týká se: Mléčného kraje v okolí Hlinska.

byslav.¹² V této lokalitě se totiž nenacházela žádná konkurenční mlékárna, což podporovalo myšlenku na zisk většího množství čerstvého mléka od místních zemědělců.¹³ Podle odhadů středoškolského profesora Šístka z hlinecké Zemědělské školy mohli místní zemědělci poskytnout továrně až 6000 litrů mléka denně, což představovalo zprvopočátku nedostatečné množství ke spuštění výrobního programu firmy.¹⁴ Výrobní program nového závodu měl být orientován kromě produkce dětské výživy hlavně na výrobu sušeného podmáslí pod značkou „Eledon“ a kondenzovaného mléka, jelikož dovoz tohoto zboží byl do protektorátu znemožněn a jeho slazená podoba byla také využívána jako prostředek k výživě kojenců.¹⁵ Přesto pro zbudování nového závodu připadaly v úvahu i jiné lokality, například Dolní Kralovice, Horní Holetín nebo Skuteč. V Horním Holetíně si zástupci firmy vyhlédli konkrétně objekt bývalé továrny V. K. Suchého, která náležela do majetku tamější Občanské záložny. Odkoupení tohoto průmyslového objektu ztroskotalo kvůli zjištění o nedostatečném množství vodních zdrojů, potřebných pro spuštění výroby.¹⁶

3 Výběr vhodných pozemků ke stavbě továrny

Po právní stránce zastupoval firmu NESTLÉ JUDr. Veleoslav Wahl, který předložil Okresnímu úřadu v Chrudimi náležitě podklady vyžadované pro povolení zřízení nového zpracovatelského a obchodního podniku. S ohledem na zvyšující se dodávky mléka se kalkulovalo i s vybudováním másárny

¹² Státní okresní archiv Hradec Králové (dále jen SOKa Hradec Králové), fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. 1, sign. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Zřízení podniku v okrese Hlinsko.

¹³ V poslední řadě je nutné brát pro založení továrny v této lokalitě v úvahu, že rozsáhlé louky a pastviny v okolí města tvořily základ pro chov hovězího dobytka, který byl díky čistotě přírodního prostředí zdravý a neobjevovala se u něj tuberkulóza. Jakost luk i pastvin na Českomoravské vrchovině se odrážela i na kvalitě mléka, které bylo tučné a svým složením odpovídalo kvalitě mléka z alpských pastvin. Srov. SEKERA, Emil: *Sborník okresu hlineckého. část II.* Praha 1898, s. 36–37.

¹⁴ S ohledem na kapacitní možnosti továrny se nejprve kalkulovalo se zpracováním 7–11 000 litrů mléka denně. Srov. SOKa Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1727, inv. č. 17023, sign. VI/4/N/21, TOVÁRNA Hlinsko, Popis zařízení ku výrobě kondenzovaného mléka, speciálního mléka v prášku pro dětskou výživu a dětské moučky.

¹⁵ SOKa Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1724, inv. č. 17023, sign. VI/2/N/129, Týká se: Mléčného kraje v okolí Hlinska.

¹⁶ SOKa Chrudim, Archiv města Hlinska (1443–1945(1951), Kronika města Hlinska (1939–1947), kniha č. 262, inv. č. 500, s. 148–149.

a zavedení linky pro sušené mléko. S plány na zřízení výrobního závodu se počítalo již od léta 1939, kdy se v okolí města Hlinska, které bylo vybráno a schváleno Ministerstvem výživy jako jedna z možných lokací ke zbudování závodních budov, začali pohybovat zástupci švýcarského zastoupení v čele s generálním ředitelem NESTLÉ pro Protektorát Čechy a Morava Josefem Goessem a již zmíněným ředitelem moravskokrumlovské továrny Jacquesem Moosem¹⁷ Snaha o postavení továrny přímo ve městě ztroskotala na nedohodě při odkoupení bývalých objektů Parní barvírny a bělidla Josefa Stašíka a tkalcovny Rudolfa Sokola, a proto se vrchní představitelé firmy začali poohlížet po vhodných pozemcích v okolí města.¹⁸

Po důkladném prozkoumání terénu ze strany švýcarských zástupců společnosti se jako ideální místo pro zbudování továrny jevíly parcely v osadě Kouty v katastrálním území obce Vítanov u Hlinska. Na podzim 1939 byly nakonec švýcarskými investory odkoupeny vhodné pozemky mezi tratí a okresní silnicí. Z mezinárodního hlediska se švýcarská holdingová společnost „NESTLÉ and Anglo-Swiss“ snažila jak před, tak i po vypuknutí druhé světové války zachovat, nebo částečně rozšiřovat svoje výrobní zastoupení v prosperujících státech Evropy. Vytvoření výrobního závodu na území protektorátu lze vnímat jako promyšlenou obchodní strategii společnosti NESTLÉ, která jistě usilovala o udržení trhu v této oblasti a zároveň si chtěla zajistit monopol především v produkci kondenzovaného mléka. Situace na evropských trzích se však začala měnit, jelikož díky nově obnovenému válečnému hospodářství docházelo k omezování obchodních styků, popřípadě zavádění vývozních a dovozních licencí na životně důležité zboží.¹⁹ Distribuce základních surovin do továren společnosti, ke kterým patřilo zejména čerstvé mléko a cukr, byla z části omezena po zavedení přidělových systémů.²⁰

Na příkladu hospodářské politiky protektorátu lze přidělový systém ilustrovat na zavedení tzv. dodávkové povinnosti, která byla od konce září 1939 vyhlášena také pro živočišné tuky a mléčnou produkci. Tato povin-

¹⁷ SOKa Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945 (1951)), Kronika města Hlinska (1939–1947), kniha č. 262, inv. č. 500, s. 148–149.

¹⁸ Jedno ze zamýšlených míst k výstavbě továrny se nacházelo přímo ve městě, a sice v areálu místního „Společenského pivovaru“, kde se předpokládalo s dostatkem vody, nutné k provozu továrny, jelikož se tato oblast nalézala v povodí řeky Chrudimky. Srov. SOKa Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945 (1951)), kniha č. 381, inv. č. 619, Zápis ze 109. řádné schůze městské rady (31. července 1939).

¹⁹ Kromě zkráceného názvu „NESTLÉ“ se lze setkat i s dalším zkráceným označením „NESTLÉ and Anglo Swiss“, což poukazuje na významný moment v dějinách společnosti z roku 1905, kdy došlo k fúzi s konkurenčním podnikem Anglo-Swiss Condensed Milk Co. Srov. HEER, Jean: *Nestlé: Weltgeschichte 1866–1966: ein Jahrhundert Nestlé*. Lausanne 1966, s. 99.

²⁰ HEER, J.: c. d., s. 201.

nost představovala pro živočišnou výrobu stanovení pevných kvót, které byly vypočteny na základě produkčních výsledků z minulých let. S ohledem na mlékárenský průmysl se v rámci zemědělské politiky Protektorátu Čechy a Morava zavedl povinný kontingent na dodávky mléka v jednotlivých okresech.²¹ Tuto skutečnost musel brát v potaz švýcarský zástupce firmy NESTLÉ Jacquese Moose, který byl později zodpovědný za provoz tohoto potravinářského závodu, ale také Bohumil Půža, který v akciové společnosti působil od jejího založení v roce 1935 a spolupodílel se na jejím řízení. Současně zastával také místo prokuristy společnosti.²² Výrobní program zamýšlené továrny v Hlinsku byl také ovlivněn činností Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce, který se řadil do tzv. tržních svazů, které disponovaly pravomocí řízení trhu se zemědělskými produkty. Členové tohoto svazu byli nejen chovatelé dobytka, ale také zástupci sekundárního (zpracovatelského) sektoru, distributoři a v poslední řadě obchodníci.²³ Tomuto nově vytvořenému orgánu náležely konkrétně v oblasti mlékárenského průmyslu rozsáhlé kompetence, které se týkaly řízení výkupu mléka, mléčných výrobků a másla, úpravy výroby mléčných výrobků, pečování o výživu obyvatelstva mlékem a mléčnými výrobky a také například určování cen mléka a mléčných výrobků.²⁴ Tyto trhové svazy se však neorientovaly na prodej mléčných výrobků, jelikož plnily vzhledem ke své podstatě spíše administrativní úlohu. Pro účel obchodování s těmito komoditami byla v roce 1943 zřízena Společnost pro obchod s mléčnými výrobky, tuky a vejci s. r. o. (od roku 1943 již pod názvem Společnost pro obchod s mléčnými výrobky, tuky, drůbeží a vejci, spol. s. r. o.).²⁵

O silném zájmu ve věci vybudování továrny na území protektorátu hovoří fakt, že se v lednu 1940 dopravili zástupci ústřední kanceláře českého zastoupení NESTLÉ v Praze do Hlinska, aby se zdejší stavební firmou Ing. Kleina domluvili postup na stavebních pracích. Vzhledem k tomu, že osada Kouty připadala v této době pod obec Vítanov, musel Ing. František Klein z Hlinska, který byl stavbou továrny pověřen, žádat na místním Okresním úřa-

²¹ Od roku 1941 byl kontingent na mléko striktně stanoven. Srov. ŠTOLLEOVÁ, Barbora: *Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2014, s. 161–163.

²² SOA Praha, fond Krajský soud obchodní (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII 170, Dopis Krajskému soudu obchodnímu (17. prosince 1935).

²³ ŠTOLLEOVÁ, B.: c. d., s. 113–115.

²⁴ FUKSA, Vojtěch: *Řízení obhospodařování mléka, mléčných výrobků, tuků a vajec*. Mlékařské listy. Orgán svazu mlékařských družstev v Čechách, mlékařských jednot české a moravskoslezské. Časopis věnovaný všem časovým otázkám z mlékařského průmyslu, obchodu a produkce, 31, 1939, s. 265.

²⁵ ŠTOLLEOVÁ, B.: c. d., s. 117.

dě o povolení ke stavbě.²⁶ Zároveň na vybudování stavby dohlížel švýcarský architekt Compté.²⁷ Podle znění sepsaného stavebního povolení měla nová továrna a její pobočné budovy vzniknout na pozemcích č. k. 430/2, 419/1, 420/2, 417/2, 423/3, 413/9, 413/10.²⁸ Plán na stavbu továrny byl schválen při zasedání obecní rady obce Vítanova již 28. dubna 1940.²⁹ Podstatná výhoda pro výstavbu továrny na těchto parcelách tkvěla i v blízkosti železniční dráhy Německý Brod³⁰ – Rosice nad Labem. Stavební komise při Obecním úřadu ve Vítanově celkem bez problémů stavbu povolila, ačkoliv si vymínila, že celá stavba továrny musí být postavena z ohnivzdorného materiálu. Zároveň musel být pozemek továrny z bezpečnostních důvodů oplocen tak, aby nebyl umožněn zaměstnancům přímý vstup do kolejíště.³¹

4 Realizace stavby továrny

Povolení pro výrobu mléčných produktů obdržela firma od Okresního úřadu v Chrudimi 20. července 1940, ovšem stavební práce začaly již skoro o měsíc dříve.³² Kladné stanovisko se založením závodu musel vydat i Českomoravský svaz pro mléko, tuky a vejce, jehož předseda Ing. F. Dlabal vystavil potvrzení o schválení podniku 15. ledna 1940.³³ V červnu téhož roku začaly první pozemní práce na zakoupených parcelách a dokonce v květnu zahájila stavební firma Ing. Šperlinga z Brna stavbu vlečky do plánovaného

²⁶ SOKA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1724, inv. č. 17023, sign. VI/2/N/129, Nestlé, akciová společnost pro výrobu a prodej potravin v Praze II., Sokolská tř. 25a, Žádost ve smyslu § 6 vlád. nař. z 27. září 1939 č. 209 sb.z.a.n za schválení zřízení zpracovatelského podniku a udělení živnostenského oprávnění.

²⁷ Čiřmář, Z.: c. d., s. 4.

²⁸ SOKA Chrudim, fond Berní správa Chrudim, kart. 177, Kouty a Vítanov (č. p. 55–56), Stavební povolení (opis), č. j. 277/40.

²⁹ SOKA Chrudim, fond Archiv obce Vítanov, kart. 1, inv. č. 4, kniha č. 4, Obecní úřad Vítanov, Kniha zápisů Obecní rady obce Vítanova (od 5. srpna 1935).

³⁰ Dnešní Havlíčkův Brod.

³¹ SOKA Chrudim, fond Berní správa Chrudim, kart. 177, Kouty a Vítanov (č. p. 55–56), Stavební povolení (opis), č. j. 277/40.

³² V této souvislosti je nutné připomenout, že vhodné místo pro zřízení podniku se nenacházelo přímo ve městě Hlinsko v Čechách, s jehož jménem je působnost továrny často spojována, ale v místní části města pod názvem Kouty (osada Kouty), což je patrné i podle současné adresy podniku TATRA, Srov. Mlékárna Hlinsko a. s. TATRA, Mlékárna Hlinsko a. s., Kontakty. In: <https://www.tatramleko.cz/kontakty> [cit. 16. 5. 2019].

³³ SOKA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1724, inv. č. 17023, sign. VI/2/N/129, Českomoravský svaz pro mléko, tuky a vejce. Návrh na schválení podniku.

průmyslového komplexu továrny. Oficiálně byla stavba zahájena 4. července 1940, přičemž se na její realizaci podílelo přibližně 80 stavebních dělníků.³⁴ Práce na slibně se rozvíjející stavbě byly přerušeny v říjnu téhož roku, kdy ústředí koncernu Nestlé ve Vevey vydalo nařízení o jejich pozastavení. V této době se objevily pochybnosti ze strany švýcarského investora ohledně výpočtů rámových železobetonových konstrukcí tovární budovy Ing. Kleina. Z důvodů přezkoumání těchto výpočtů došlo nakonec k pozastavení stavebních prací během zimy. Technická správnost výpočtů Ing. Kleina byla potvrzena až vyjádřením doc. Ing. Hacara, který až do listopadu 1939 působil na výzkumném ústavu Českého vysokého učení technického v Praze. Závěrem roku bylo na základě doporučení radního města Hlinska Karla Musila všemi hlasy členů městské rady usneseno, aby Východočeský svaz elektrárenský v Pardubicích udělil povolení k položení kabelového vedení z transformační stanice z osady Kouty do tovární budovy.³⁵

V roce 1941 byly stavební práce na továrně ovlivněny nejen nedostatkem stavebních hmot, a to konkrétně cementu, ale také počtem pracovních sil. Jelikož si společnost NESTLÉ potrpěla na vysokou kvalitu svých výrobků, přijeli během léta do Hlinska švýcarští montéři za účelem instalace strojního vybavení, které pocházelo převážně ze zahraničí. V průběhu tohoto roku vybudovala stavební firma Ing. V. Fischer a spol. pro potřebu závodu tovární komín o délce 55 m.³⁶ Kotelnu do továrny dodala firma ČKD Praha, která nesla za války německý název: Böhmisch-Mährische Maschinenfabrik AG. Opařovací zařízení, které se využívalo k zahušťování mléka, vyrobily kladenské železárny Poldina huť, zatímco sušící věž byla postavena podle stavebního plánu firmou Waldemar Dieck, Slévárna a strojírna v Ústní nad Labem.³⁷ Až na podzim vzrostl počet dělníků na stavbě ze 70 na 100 osob. Protože se totiž jednalo o potravinářský závod, bylo nutné zajistit dostatečný přísun pitné, ale i užitkové vody a zbudovat potrubí pro odtok odpadních vod. Současně se stavebními pracemi se tedy realizovaly také geologické zkoušky za účelem najítí podzemních vod při levém břehu řeky Chrudimky. Přímou v bezprostředním okolí místa stavby prováděla společnost v létě 1941

³⁴ SOkA Chrudim, fond Berní správa Chrudim, kart. 177, Kollaudierung der Fabrik in Wittanau (18. prosince 1942).

³⁵ SOkA Chrudim, Archiv města Hlinska (1443–1945 (1951), kniha č. 382, inv. č. 620, Zápis ze 170. řádné schůze městské rady (2. prosince 1940).

³⁶ SOkA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1727, inv. č. 17023, sign. VI/4/N/21, Podnikatelství staveb Ing. V. Fischer a spol. Libčice nad Vltavou, Statický výpočet komína pro fy. Nestlé akc. spol.

³⁷ ČiŽMÁŘ, Z.: c. d., s. 7.

sondy na obecních pozemcích, což měla úředně povoleno.³⁸ Na základě tohoto zkoumání odkoupila nakonec od osady Kouty pozemky č. k. 490 a 486 za cenu 6 korun za 1 m², čímž si zajistila zdroj užitkové vody pro tovární provoz.³⁹ Kromě věže na sušené mléko a skladiště cukru a mouky byly na sklonku roku 1941 práce na hlavní budově již hotovy.⁴⁰

Rok 1942 byl ve znamení zintenzivnění stavební aktivity, což se odrazilo jak v navýšení počtu dělníků, tak v dostatku stavebních hmot. Rozmach stavební činnosti lze vysvětlit tím, že tato továrna byla v rámci protektorátního hospodářství označena za válečně důležitou. Jako hlavní tovární objekty byly projektovány ještě dvě vedlejší budovy, které zajišťovaly sociální a administrativní zázemí pro zaměstnance. Zatímco přízemní budova před továrnou poskytovala kanceláře závodnímu personálu, kuchyň, jídelnu, šatnu a umývárnu pro dělnictvo, disponovala druhá jednopatrová budova kromě bytů zaměstnanců také truhlářskou a klempířskou dílnou, skladištěm a prádelnou. Kvůli šetření stavebního materiálu, a to hlavně cementu, musely být tyto budovy opatřeny dřevěnými stropy a střechami.⁴¹ Hlavní tovární budova, která byla postavena podle plánu T16804-1D, byla na tehdejší dobu vybavena moderními stroji pro zpracování mléka. Nacházely se zde stroje pro sterilizaci mléka, zařízení pro výrobu sypké dětské výživy, plnička určená k plnění plechovek kondenzovaného mléka. Pro testování kvality mléka byla zřízena odborná laboratoř. Součástí továrního komplexu byl i sklad cukru, sladu a soli, sklad konví na mléko, chladicí místnosti a věž pro výrobu sušeného mléka a másárna.⁴² Továrna byla zásobována pitnou vodou z hlineckého městského vodovodu, přičemž o napojení na vodovodní řád rozhodlo zastupitelstvo města Hlinska na své 35. schůzi.⁴³ Projektování přípojky se

³⁸ SOKA Chrudim, fond Archiv obce Vítanov, kart. 1, inv. č. 6, kniha č. 6, Obecní úřad Vítanov, Protokol sepsaný při schůzi osadního zastupitelstva v Koutech (5. června 1941).

³⁹ SOKA Chrudim, fond Archiv obce Vítanov, kart. 1, inv. č. 6, kniha č. 6, Obecní úřad Vítanov, Protokol sepsaný při schůzi osadního zastupitelstva v Koutech (20. července 1941).

⁴⁰ SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945 (1951)), Kronika města Hlinska (1939–1947), kniha č. 262, inv. č. 500, s. 152.

⁴¹ SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945 (1951)), Kronika města Hlinska (1939–1947), kniha č. 262, inv. č. 500, s. 153.

⁴² SOKA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1727, inv. č. 17023, sign. VI/4/N/21, Niederschrift: gewerbe-rechtliche Kollaudierung des Fabriksneubaues der FA. Nestlé A. G. für Erzeugung und Vertrieb von Nahrungsmittel in Witanau Nr. 55. (5. května 1943).

⁴³ SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945 (1951)), kniha č. 341, inv. č. 579, Zápis ze 35. řádné schůze obecního zastupitelstva v Hlinsku (11. března 1942).

ujala firma Ing. Rudolf Kunc z Pardubic.⁴⁴ Tovární komplex byl hotový již 1. prosince a o jedenáct dní později proběhla kolaudace továrny bez námitek ze strany kolaudační komise.⁴⁵

Společnost NESTLÉ usilovala o zajištění přísunu mléka od místních dodavatelů již na přelomu let 1942–1943. V této době se však rolníkům na Hlinceku nedostávala krmná píce následkem čehož produkce mléka klesala.⁴⁶ Firma nejdříve plánovala nakoupit dojnice v Maďarsku, ale z tohoto záměru sešlo jednak z důvodu jejich nedostatku, jednak pro vyšší pořizovací cenu, která však nedopovídala kvalitě plemene. O méně kvalitním plemenu krav dodávaných na statek Valečov podává informace zpráva Zemědělského společenstva (v orig. Landwirtschaftliche Genossenschaft in Deutschbrod) v dnešním Havlíčkově Brodě. Krávy byly pro nízkou doživost nakonec utraceny. Na základě této zkušenosti upřednostňovalo vedení továrny spíše prosazování osvěty a vzdělávání v oboru chovu hovězího dobytka mezi lokálními dodavateli.⁴⁷ Proto se společnost na jaře 1942 zasadila o prosezení výuky do té doby neznámého oboru mlékárenství na Zemědělské škole v Hlinsku. Do výuky byl zapojen inspektor pro zajištění kvality mléka ve službách švýcarské továrny na zpracování mléka v Hlinsku, p. Fortelný. Předmět jeho výuky se orientoval na různé aspekty mlékárenského průmyslu, k nimž se řadila například témata: způsob ustájení dobytka, péče o chov hovězího, získávání a zpracovávání mléka.⁴⁸

⁴⁴ SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945 (1951)), kniha č. 383, inv. č. 621, Zápis ze 221. řádné schůze městské rady (1. dubna 1942).

⁴⁵ SOKA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1727, inv. č. 17023, sign. VI/4/N/21, Niederschrift: gewerbe-rechtliche Kollaudierung des Fabriksneubaues der FA. Nestlé A.G. für Erzeugung und Vertrieb von Nahrungsmittel in Witanau Nr. 55. (5. května 1943).

⁴⁶ ČIZMÁŘ, Z.: c. d., s. 15.

⁴⁷ SOKA Hradec Králové, fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. 1, sign. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Einfuhr von Kühen aus Ungarn (9. dubna 1942).

⁴⁸ SOKA Hradec Králové, fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. 1, sign. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Unterrichtung und Beratung der Milchlieferanten (13. dubna 1942).

5 Spuštění provozu továrny

Továrna společnosti NESTLÉ byla uvedena do provozu 1. dubna 1943, přičemž úřední kolaudace vedlejších budov proběhla až po spuštění výroby, a to 1. září téhož roku.⁴⁹ Kromě tradičních potravinářských produktů, k jejichž výrobě bylo potřeba čerstvého mléka, byly vnitřní prostory továrny uzpůsobeny také pro instalaci linky na výrobu instantní černé kávy. S výrobou tohoto produktu se počítalo až po skončení války, ovšem ani po válce nedošlo k jejímu zahájení.⁵⁰ Z hlediska strojního vybavení a kapacitních možností byla továrna připravena na příjem až 25 000 litrů mléka/den, ačkoliv první dodávky mléka během dubna 1943 se vyšplhaly pouze na 10 000 litrů/den. Podle statistických dat se během roku 1943 na výrobní lince Schuller vyrobilo více než 11 tun sušeného podmáslí značky „Eledon“, 30 tun slazeného kondenzovaného mléka a 47 tun másla. Celkový objem zpracovaného mléka se v tomto roce pohyboval přes 2 miliony litrů. Z personálního obsazení lze uvést, že od roku spuštění výroby pracovalo v továrně kromě osmi vedoucích pracovníků jednotlivých úseků, také 18 úředníků, tři laboranti a přes 200 zaměstnanců. Vzhledem k dodržování vysokých nároků při výrobě jednotlivých produktů byly vyžadovány striktní hygienické požadavky na personál ve výrobním úseku. Na úseku výroby nemohly být z tohoto důvodu zaměstnány osoby, které prodělaly břišní tyfus. Signifikantním znakem zaměstnanců z výroby byly pracovní stejnomokroje, složené z světlomodrých obleků s bílými límečky.⁵¹

Jelikož bylo protektorátní zemědělství, mlékařskou výrobu nevyjímaje, zatíženo kromě povinných odvodů také absencí volného obchodu, bylo nutné pro tehdejší trh vybudovat fungující distribuční systém. Nově vzniklá

⁴⁹ Ze stavebně-materiálové dokumentace stojí za zmínku některá data, která souvisí s vybudováním továrny. Celkově bylo použito 13 955 tun cementu, 1 297 tun vápna do zdiva a na omítky, 461 200 kusů cihel, 703 m³ písku a 420 m³ lomového kamene. Dělnictvu byla vyplacena na mzdách částka 2 800 000 korun. Náklady na stavební práce, které provedla firma Ing. Kleina, se vyšplhaly na 9 300 000 korun. Úhrnné náklady na stavbu továrny, zřízení vlečky, zakoupení strojního vybavení a přivedení vodovodu z města vyšly švýcarské investory na částku přesahující 30 milionu korun. Srov. SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945(1951), Kronika města Hlinska (1939–1947), inv. č. 500, kniha č. 262, s. 153–154.

⁵⁰ Změna výrobního portfolia společností NESTLÉ spadá do roku 1938, kdy byl 1. dubna uveden na obchodní trh nový výrobek – rozpustná káva „Nescafé“. Na počátku vzniku tohoto produktu stál tehdejší prezident společnosti L. Dupples, který byl již v roce 1930 osloven zástupci brazilského Institutu pro zpracování kávy v São Paulo, aby se svými spolupracovníky z vývoje produkce potravin probral otázku zužitkování nadúrody kávových bobů. Srov. HEER, J.: c. d., s. 187.

⁵¹ ČIZMÁŘ, Z.: c. d., s. 9–10.

distribuční síť měla za úkol výkup zemědělských surovin a jejich dopravu k patřičnému zpracovateli.⁵² Pro potřebu továrny v Hlinsku se proto zřizovaly i speciální budovy pro sběr mléka, do nichž byl postupně zaváděn elektrický proud.⁵³ V drtivé většině případů se však společnost neuchylovala k výstavbě těchto sběrných domků, a to z důvodu nedostatku stavebních hmot, ale snažila se o získání pronájmu vhodných prostor v jednotlivých obcích přiděleného mléčného rajónu. I tyto již existující, a pro sběr mléka vhodné budovy, se většinou musely stavebně upravit. V případě, že sběrna nepatřila, nebo nebyla pronajata přímo továrně, musel její vlastník provést rekonstrukci na vlastní náklady. Cena za stavební úpravy sběren se pohybovala kolem 10 000 korun, což pro soukromého vlastníka představovalo nemalou částku. Ani odvod 2–3 haléřů z každého litru mléka pro účel rekonstrukce budov nebyl dostatečný pro krytí stavebních úprav, a proto se vedení mlékárny osobně angažovalo ve vyjednávání půjček pro vlastníky sběren u Občanské záložny v Hlinsku, které byly podmíněny tzv. zákonnou jistotou a úmorem 3–5 % ročně.⁵⁴ Takto upravená sběrná místa se nacházela hlavně v prostorách bývalých drobných obchodů a k jejich správě byl vybrán, pokud se jednalo o pronájem těchto prostor, zpravidla tamější obyvatel, dělník, žena v domácnosti nebo živnostník. Rozhodujícím kritériem pro výběr a zřízení mléčné sběrný byl také přívod vody do objektu, blízkost kanalizace a dobrá příjezdová dostupnost.

Kvůli zachování čerstvosti mléka i během letních měsíců se společnost snažila postupně zavádět a instalovat chladicí aparaturu až do 60 odběrných míst. Toto speciální zařízení dodala firma Schmidt-Stamp in Bretten, Baden, která si musela před exportem chladicích zařízení pro mléko do Protektorátu Čechy a Morava počkat na souhlas hlavní kanceláře Německého svazu pro mléko a tuky v Berlíně. Celková cena za toto zařízení se nakonec vyšplhala až na 200 000 korun.⁵⁵ Mléko se z těchto sběrných míst sváželo v konvích různými způsoby. Transport mléka zprostředkovaly koňské povozy, dopravní auta,

⁵² ŠTOLLEOVÁ, B.: *c. d.*, s. 116.

⁵³ SOKA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1725, inv. č. 17023, sign. VI/2/N/254, Žádost o povolení zřízení přípojky elektrického proudu do naší sběrný mléka ve Stanu čp. 14. u p. J. Nováka.

⁵⁴ SOKA Hradec Králové, fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. 1, sign. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběren (1940–1942), Občanská záložna v Hlinsku, P. T. Firma Nestlé akc. spol., Hlinsko (26. února 1942).

⁵⁵ V originále: Deutsche Milch- und Fettwirtschaft Berlin. Srov. SOKA Hradec Králové, fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. 1, sign. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběren (1940–1942), Milchsammelstellen (13. dubna 1942).

nebo docházelo k jeho dopravě ze sběren tzv. speciálními „mléčnými vlaky“, a to za předpokladu, že se sběrna nacházela v blízkosti železniční dráhy. Tyto speciální mléčné vlaky se skládaly z jedné lokomotivy, za níž byly zapojeny jeden, maximálně dva vagóny, což se odvíjelo podle množství přepravovaného mléka. Harmonogram odvozu mléka byl odlišný jak pro zimní, tak i pro letní období.⁵⁶ Vypravení tohoto speciálního vlaku stálo společnost nemalé výdaje, jelikož použití tohoto vlaku pro sběr mléka vyšlo na 30 korun za čtvrt hodiny provozu.⁵⁷

6 Závěr

Založení továrny na zpracování mléka v bezprostředním okolí města Hlinsko v Čechách lze s odstupem času vnímat jako úspěšný projekt švýcarské společnosti NESTLÉ, která si chtěla i během válečných let udržet na území okleštěného státu prvenství a dominanci v produkci vybraných mléčných výrobků. Složitá dovozní situace některých výrobků z mléka přispěla k založení závodu vyrábějícího převážně pro protektorátní trh. Ani fakt, že továrna měla být situována na území Protektorátu Čechy a Morava, faktické součásti německé říše, nepředstavoval pro neutrální švýcarské vedení NESTLÉ výraznou obtíž. Při vyjednávání na jedné straně spolupracovalo z důvodu ochrany své investice s protektorátními orgány, na druhé straně podporovalo místní rolníky tím, že od nich vykupovalo mléko a zavádělo moderní technologie při jeho zpracování. Zvlášť kladně lze také vnímat zájem švýcarského vedení o rozšiřování odborného vzdělávání potomků zemědělců v oboru mlékárenství. Na rozdíl od prvního závodu, který byl švýcarskou společností vybudován v roce 1936 v Moravském Krumlově a v roce 1948, stejně jako hlinecký závod, znárodněn a začleněn do n. p. Průmysl mléčné výživy, přežil do dnešní doby právě pouze závod v Hlinsku v Čechách, dnes ovšem pod obchodním označením TATRA, Mlékárna Hlinsko a. s.

⁵⁶ SOKA Hradec Králové, fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Zřízení podniku v okrese Hlinsko (1940–1942), Milcheinzugsgebiet (3. dubna 1942).

⁵⁷ SOKA Hradec Králové, fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Zřízení podniku v okrese Hlinsko (1940–1942), Milchtransporte (13. dubna 1942).

RESUMÉ

ZALOŽENÍ A VÝROBNÍ PROGRAM MLÉKÁRNY NESTLÉ V HLINSKU V ČECHÁCH MEZI LETY 1939–1943

Obchodní a výrobní aktivity z dnešního pohledu celosvětově největšího potravinářského koncernu NESTLÉ představují v oblasti hospodářských dějin Československa stále opomíjené téma. S přihlédnutím k vybudování nejdříve obchodního a následně ve třicátých letech 20. století výrobního zastoupení této společnosti je jasné poukázáno na využití strategické polohy společného státu Čechů a Slováků. Díky vybudování továrny ať už v Moravském Krumlově, nebo následně v Hlinsku v Čechách, které byly obě vybaveny speciálními stroji s technologiemi na zpracování mléka, se na československý trh postupně dostávaly produkty z výrobního portfolia pod značkou NESTLÉ vyrobené za využití převážně domácích surovin. Tyto produkty jako např. kondenzované mléko, sušené mléko, ale především dětská výživa v podobě prášku nebyly na území Československa do této doby vyráběny v masivnější míře. Především nelze NESTLÉ ubrat prvenství v tom smyslu, že se jako první zahraniční společnost na území Československa v oblasti potravinářského průmyslu a mlékárenství zaměřila na průmyslovou výrobu dětské výživy, která se hlavně využívala u kojenců alergických na mateřské mléko.

Klíčová slova: potravinářský průmysl, Švýcarsko, kondenzované mléko, dětská výživa, Protektorát Čechy a Morava, Nestlé

SUMMARY

THE ESTABLISHMENT AND PRODUCTION PROGRAMME OF THE DAIRY NESTLÉ IN BOHEMIA BETWEEN THE YEARS 1939–1943

Commercial and manufacturing activities of the what is nowadays thought of as the biggest food group NESTLÉ in the economic history of Czechoslovakia is still an unheeded theme. The construction of the firstly commercial and subsequently manufacturing representation in 1930s clearly shows the usage of the strategic position of the joined state of the Czechs and Slovaks. Due to the foundation of a factory whether in Moravian Krumlov or subsequently in Hlinsko in Bohemia, which were refurbished

with special machines and technologies for milk treating, the goods from the group NESTLÉ made with the local ingredients gradually came to the home market. These products such as condensed milk, milk powder, but especially baby food in powder, were not previously made in huge numbers in Czechoslovakia. NESTLÉ cannot be get rid of the first place in the sense that it was the first foreign company in Czechoslovakia in the food industry which focused on the production of baby food which was used for babies allergic to breast milk.

Key words: food industry, Switzerland, condensed milk, baby food, The Protectorate of Bohemia and Moravia, Nestlé

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. František Krejčí
Krouna čp. 95
539 43 Krouna
Česká republika
e-mail: frantisek.krejci1@uhk.cz